

Niels Lorents Petersen og Den danske Arbejderbevægelse 1871-1877

af Hans-Norbert Lahme

I

Den heldige omstændighed, at der i to arkiver (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i København og Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis i Amsterdam) er fundet en del om ikke ukendte, så dog stort set ubenyttede Petersen-breve har muliggjort den følgende fremstilling. Den kan ikke være mere end en skitse, som prøver at belyse den danske arbejderbevægelse i Pio-perioden fra en meget personlig og dermed subjektiv synsvinkel, fra Niels Lorents Petersens. Samtidig skal den bidrage til en N.L. Petersen biografi, som måske en dag kan skrives.

Det er en kendsgerning, at N.L. Petersen fra historieskrivningens side er blevet »glemt«¹ - og dette, skønt den danske buntmagersvend var en kendt og vigtig personlighed i de fleste europæiske arbejderorganisationer i det 19. århundrede, lige fra Wilhelm Weitlings »Bund der Gerechten« (»De Retfærdiges Forbund«) til »II.Internationale«. ² Men hvorfor så gøre hans forhold netop til den danske arbejderbevægelse til genstand for undersøgelsen?

Det afgørende for denne problemstilling var, at der i et af N.L. Petersens mange efterladte breve til O.C.Andersen i København kan læses, at han, N.L. Petersen, en gang før »stormesteren« kom ind i billedet, havde skrevet til Mundberg, »vi skulle dog gjøre et Forsøg med et Opraab til de danske Arbejdere«, og dette skulle være startsignalet for en dansk arbejderorganisation. ³ Dette brev må ses som en fortsættelse af de kontakter, N.L. Petersen i 1868 og 1870, den gang som den »Internationale Arbejderassociations« officielle emissær, havde oprettet med potentielle socialister i København. ⁴

Der er altså meget, der tyder på, at N.L. Petersen spillede den vigtige rolle som det, der kan kaldes »the missing link« mellem Pios »Internationale« og Karl Marx' »Første«, og det var her, interessen for skitsens problemstilling blev vakt: Hvordan så den socialistiske pioner på det værk, han havde været med til at skabe? Hvad gjorde han for at hjælpe det under etableringsfasen og - sidst men ikke mindst - hvordan så han på Pio, særligt i 1877, da denne udvandrede til Amerika?

Den følgende skitse kan kun give utilstrækkelige svar på disse spørgsmål, som i en senere Petersen-biografi burde tages op igen. Dens forfatter vil helst se den forstået som en del af forarbejdet til en sådan.

II

Det er ikke uden grund, at denne skitse begynder med året 1870. Dette år blev skel-sættende for den internationale arbejderbevægelse, fordi denne med den tysk-franske krig for første gang blev konfronteret med krigsproblemet⁵ og fordi der i Paris, som en af denne krigs følger i 1871 gjordes det første forsøg på en proletarisk magt-
overtagelse.

Dette års problemer berørte også N.L. Petersen, som i begyndelsen af 1870 stadigvæk opholdt sig i Paris, hvor han i de forudgående ca. fem år havde spillet en afgørende rolle for organiseringen af en tysk arbejdersektion, som senest i 1870 var kommet i den »Internationale Arbejderassociations« kølvand for at blive dens »Deutsche Sektion [...] in Paris« (»Den tyske sektion af den internationale Arbejderassociation i Paris«).⁶ At Petersen selv i denne tid betragtede sig som »Lassalleaner«⁷ synes ikke at have stået i vejen for hans sympati for arbejderbevægelsens Marx-fløj (d.v.s. »Internationalen«), idet han jo i hele denne tid havde stået i et nært og venskabeligt forhold til Joh. Ph. Becker i Genève, som på trods af mange uoverensstemmelser med London var Internationalens mand.⁸

Den 20. februar 1870 finder vi »L. Petersen« blandt »Les soussignés, socialistes allemands« (»de undertegnede, tyske socialister«), som i det socialistiske blad »La Marseillaise« protesterede imod den franske Proudhon-tilhænger Eugène Varlins forventede arrestation⁹ ¹⁰. Den følgende 5. april var N. L. Petersen i London for at generalrådet af få betroet opgaven »to establish sections or correspondences« (»at oprette sektioner eller at tilvejebringe korrespondancer«) i København^{10a} Derfra skrev han den 22. i samme måned sit velkendte brev til Jung i London, hvori han oplyste adressaten om mødet med »9 Sozialisten« samtidig med at han meddelte, at der var blevet planlagt endnu et møde i København, hvorefter han ville rejse tilbage til Paris.¹¹

Det sidste tegn på N.L. Petersens ophold i Paris og hans vigtige rolle som medlem af den tyske sektion daterer sig fra den 13. juni 1870: da sektionen denne dag i »La Réforme sociale« opfordrede ligesindede til indmeldelse, var det nærmest en selvfølge, at de fornødne optagelseskemaer kunne fås hos »Petersen, quai d'Anjou, 29«.¹² Derefter må danskeren have forladt Paris. Hvornår dette skete og med hvilken grund vides der intet sikkert om, men det synes ikke uberettiget at antage, at bortrejsen hang sammen med de franske myndigheders socialistforfølgelse, som i juli 1870 kulminerede med den såkaldte (politiske) »III. proces imod Internationalen«. Når så fremragende medlemmer af den tyske sektion som Leo Frankel allerede i juni følte sig truet af Louis Napoleons socialistfjendtlige holdning,¹³ kan det antages, at også N.L. Petersen har været i fare.

Hvor danskeren så tog hen vides ikke med sikkerhed. Muligvis rejste han med det samme til London, hvor vi finder ham i november 1870.^{13a} I slutningen af februar 1871 havde han endnu ikke forladt byen,¹⁴ og først i den følgende september var han igen i Paris.¹⁵ Her havde situationen i mellemtiden været underkastet en total forandring. Bortset fra krigen og Kommuneopstanden var den tyske sektion holdt op med at eksistere, fordi den daværende kejserlige franske regering sidst i august og i begyndelsen af september 1870 havde udvist de i Frankrig bosatte borgere af de krigsførende tyske delstater og dermed likvideret den tyske sektion.¹⁶

Men med Henri Bachruch¹⁷ var den tyske sektionens sidste sekretær¹⁸ allerede i august kommet tilbage til Paris, og som det fremgår af et brev, han i denne måned skrev til Karl Marx i London, havde han ved sin hjemkomst truffet flere gamle sektionensmedlemmer i den franske hovedstad.¹⁹

Med disse mænd har N.L. Petersen med sikkerhed så snart som muligt genoptaget forbindelserne.

1. »L.P., Paris«

Om Petersen i tiden mellem besøget i København i 1870 og tilbagekomsten til Paris i september 1871 havde haft kontakt med meningsfæller i København, vides ikke med sikkerhed. Men det tidligere citerede af Mundberg modtagne brev, der kun afgiver et indirekte bevis, antyder, at sådanne kontakter må have bestået.

Først i januar 1872 findes der sikre tegn på regelmæssige kontakter mellem N.L. Petersen og den nu organiserede danske arbejderbevægelse. Socialisten fra den 6. januar 1872 noterede nemlig, at

»til Pressefondens er indkommet: Fabriksarbejder Andersen 1 Rd. [...] L.P., Paris 2 Rd. [...]«²⁰

Initialerne kan uden tvivl tydes som »L. [orents] P. [etersen]«, og de to rigsdalere var hans omgående svar på den danske centralkomités opfordring til meningsfællerne til at bidrage til køb af et eget trykkeri. Myndighedernes pres på de danske trykkerier havde nogle gange nærmest gjort det umuligt at lade bladet udkomme.²¹ Opfordringen til meningsfællerne havde for første gang kunnet læses i Socialisten fra den 6. december 1871 og var blevet gentaget to uger senere.²² Dette kan tages som tegn på, at N.L. Petersen abonnerede på bladet, hvis ikke han havde hørt om sagen fra anden side. Begge muligheder forudsætter en forbindelse mellem ham og den socialistiske arbejderbevægelse i Danmark.

Den 24. februar begyndte der i partibladet en serie korrespondancer fra Frankrig, som hovedsagelig beretter om landets arbejderbevægelse, eller rettere sagt om dens rester, om Thiers-regimes brutale hævnaktioner på de tilfangetagne kommunarder og om enkelte arbejderes skæbne i Paris efter Kommunen.²³

Det fremgår af disse korrespondancer, at deres forfatter var en ubetinget tilhænger af den »Marx'ske« internationale, idet han for eksempel konstaterede, at

»det følgelig er Arbejdernes helligste Pligt at slå sig sammen med andre Landes Arbejdere, og at det kun er den store, indbyrdes forenede Mængde af Arbejdere fra alle Lande, som vil være i stand til at omdanne den nuværende Tingenes Tilstand, der er en sand Ynk for hele Europa. Arbejdernes Frelse kan kun naaes ved en fast og kraftig Solidaritet [...], d.v.s.: ved at slutte sig til den internationale Arbejderforening [...]«²⁴

Den første artikel i serien, som bærer overskriften »Brev fra Paris (Fra vor Korrespondent)«, indeholder ved siden af en situationsskildring ud fra en klassebevidst arbejders perspektiv, den interessante bemærkning, at

»en eller to Korporationer af Arbejdere er ifærd med at reorganisere sig i Paris«.²⁵

Det må tilføjes, at det franske begreb »corporation« i denne tids sprogbrug endnu

var almindeligt for at betegne arbejderorganisationer,²⁶ og det er muligt, at det ikke gik op for den sandsynlige oversætter eller bearbejder af korrespondancen, at det skulle oversættes med det danske »sektion« eller »afdeling«. Da det af det i det følgende citerede brev fra N.L. Petersen til Socialistens redaktør fremgår, at korrespondancerne blev indsendt til Pio, skyldes fejloversættelsen sikkert dennes utilstrækkelige franske sprogkundskaber.²⁷

Citatet skal derfor forstås således, at der er tale om en eller to tidligere parisiske sektioners forsøg på en reorganisering, deriblandt muligvis, som allerede andetsteds formodet, N.L. Petersens gamle tyske sektion.²⁸

At sådant, på grund af den franske regerings udpræget socialistfjendtlige politik, som havde sit udgangspunkt i, at Thiers gav Internationale skyld for Pariserkommunen,²⁹ måtte foregå i al hemmelighed, er indlysende. Af denne grund kan der ikke være tvivl om, at kun en person med ret gode forbindelser til den socialistiske undergrund i Frankrig kunne have vidst besked med arbejderne reorganiseringforsøg.

Dette såvel som den i artiklerne mærkbare London-venlige holdning og særlig den kendsgerning, at en del af artiklerne bærer underskriften »Henry« eller »H«³⁰ tyder på den tidligere omtalte Henri Bachruch som forfatter. Bachruch var en ubetinget tilhænger af arbejderbevægelsens Marx-fløj; han var desuden særlig fortrolig med den franske arbejderbevægelses illegale rester, fordi han siden august 1871 havde hjulpet forfulgte kommunarder ud af landet;³¹ og frem for alt, hørte han til N.L. Petersens vennekreds i Paris såvel før som efter den skelsættende tysk-franske krig og Kommunen.³²

Af et brev til Alfred Jørgensen, som var den første af de mange redaktører af Socialisten i interimstiden efter førernes fængsling, fremgår det, at N.L. Petersen ikke var disse korrespondancers forfatter, men at det var ham som formidlede dem. I dette brev skrev N.L. Petersen, at

»den *Correspondance* fra Paris som under H. <r> L. Pios, Redaktion blev indsendt til Socialisten, er ikke mer at regne paa - Manden er bliven ked af Arbeidet - Jeg vil gjøre mig alt Udmagen at finde en Anden derfor - imidlertid har jeg som de seer af det bifølgende - vovet et Forsøg - men jeg tvivler om, at det er dult og brugelig - i ethvert Tilfælde er en Mængde othografiske Feil [...] at gjøre saa af mit helle Skrivers - naar det kunde anvendes - ikke bliver stort tilovers. Dog Herr Redaktør, antag da idetmindste den gode Vilie fra min Side - og undskyld de Skrivers - for hans Feil - og den Frafald han har taget [...]«.³³

Heraf kan det ses, at N.L. Petersen nu selv prøvede at skrive korrespondancer fra Paris, fordi den korrespondent, som han havde skaffet Socialisten, ikke længere var villig til det. N. L. Petersens erstatningsbidrag blev dog ikke optaget i partibladet, som i de følgende måneder gik over til at benytte artikler fra Berlingske Tidende eller telegrammer fra Ritzaus bureau til at berette om tilstandene i Frankrig.³⁴

Foruden at N.L. Petersen skaffede Socialisten en Paris-korrespondent forsøgte han også at finde en i London. I april 1872 skrev han nemlig til O.C. Andersen, at han i de nærmeste dage vil skrive

»til London og haabe at erobre en Correspondent for Socialisten derfra«.³⁵

men dette synes ikke at være lykkedes for ham; der har ikke kunnet findes korrespondancer fra London i partiorganet.

Først i slutningen af december 1872 bragte partiorganet igen en »Korrespondance til Socialisten« fra Paris. I denne blev den franske regering kritiseret, fordi den forsøgte at få indflydelse i Asien, blandt andet ved at have kurtiseret »Gesandten for et eller andet østerlandsk Hof«. Med et blik på den samme regerings brutale afregning med kommunarderne kommenteredes dette hånende:

»Naa, naar man betragter de bestaaende Forhold, kan det maaske passe godt, at efterligne den *asiatiske Despotisme*, thi til *europæisk Civilisation* mærker man kun lidt.«³⁶

Korrespondancen er underskrevet med »h-P«, og af »P« står for Petersen fremgår af et brev til O.C. Andersen, hvori han beder vennen om at

»efterspørg de tillige hos Redaktionen om et brev er ankommet for fjorten dage siden [...] med en korrespondenz for Sozialisten [...]«.³⁷

Den efterspurgte korrespondance må være den ovenfor citerede. Hvad »h« står for, er derimod svært at afgøre. Med Bachruch synes N. L. Petersen ikke længere at have forbindelse, da denne siden sommeren 1872 mere og mere havde trukket sig ud af arbejderbevægelsen. Derom skrev danskeren engang i 1874 til Becker, som åbenbart i lang tid heller ikke havde hørt fra den parisisk-tyske sektion's sidste sekretær:

»Bacheruch (sic!) [...] hat schon längst den Sozialismus auf den Nagel gehängt [...] seid Jahr und Tag mit uns nicht zusammengekommen -«.³⁸

Derimod kunne »h« tyde på den tyske socialdemokrat Carl Hirsch, som siden efteråret 1872 havde været i Paris, hvor han arbejdede som korrespondent for liberale tyske blade. N.L. Petersen og Hirsch blev gode venner, sikkert fordi de i Wilhelm Liebknecht havde en fælles bekendt.³⁹ Det er tænkeligt, at den erfarne journalist hjalp den med pennen ubehjælpssomme N.L. Petersen med at skrive de nævnte korrespondancer. Det ser ud til, at denne til midt i 1873 skrev eller formidlede endnu flere korrespondancer til Socialisten, hvoraf nogle kendetegnedes som sådanne.⁴⁰ Også et brev til O.C. Andersen, hvori N.L. Petersen beretter om Louis Blanc, »som jo også er blevet moderat«,⁴¹ antyder, at han i den første halvdel af 1873 var det danske partiorgans Paris-korrespondent. Da N.L. Petersen i juli 1873 genoptog sit hektiske rejseliv kunne der i Socialisten heller ikke læses flere beretninger om Frankrig eller Paris, som kunne vurderes som korrespondancer.

2. »At trække Mængden som endnu staa paa halv vej«

Mens han endnu boede og arbejdede i Paris sendte N.L. Petersen tit små pengebølbe til København, nogle gange for at understøtte socialismens »fængslede Førere«,⁴² andre gange som bidrag til de hyppige strejker i begyndelsen af 70-erne. Således gav han i juni 1872 »2 x 3 Rd. til Skomagernes Skrue«, fordi han mente, at han »som en Søn [...] af en skomager som havde sin Nød fra Morgen tidlig til Aften sildig at skafe Brød - for Børneflokket som skreg derefter«, ikke måtte stå tilbage,

»når endelig endelig engang dette Haandværks - Stilling i Samfundet i min Fødestad - kommer for Offentligheden«. ⁴³

For at kunne bidrage med et større beløb lovede han O.C. Andersen at prøve at foranstalte »en Colecte« blandt de i Paris bosatte danskere på samme måde som han for havde kunnet indsamle 40 Francs til de strejkende københavnske murere. ⁴⁴ Denne pengeindsamling ville Petersen helst forbinde med en kraftig socialistisk agitation, fordi

»alle Middler maa benyttes - for at trække Mængden som endnu staa paa halv vej - eller er ligeegyldig overfor Arbejderbevægelsen«. ⁴⁵

Det mest velegnede sted til dette formål synes at have været den »Skandinaviske Klub« i Paris, vel fordi det var her de i byen boende danske arbejdere mødtes. ⁴⁶ Men landsmændene var mere interesseret i selskabelig hygge end i den socialistiske arbejderbevægelse. I 1872 foranstaltede de for eksempel et stort og traditionelt dansk julegilde, i hvilken anledning de, som N.L. Petersen ikke uden sarkasme beskrev det,

»efter Fædrene skik ville spise Gaasesteg og Risengröd ganske gemütlig«. ^{46a}

Derimod viste det sig at være umuligt for N.L. Petersen at gøre noget for socialismens udbredelse blandt landsmændene i den franske hovedstad. Derover klagede han til O.C. Andersen.

»Jeg troede da jeg tog Initiativen for at faa her nogle Abonenter for Socialisten - at Bladet vilde idetmindste skjænktes mer Opmærksomhed - og blive flitiger læst som virkelig er Tilfældet men jeg ser at hvad Läsningen angaar bliver den Berlingske foretrukket - naa man over hovedet tar et Anløb for at läse [...] Forholdene her i Paris er vel ikke gunstig for at propagandere for Socialisten - og jeg maa ogsaa tilgive at jeg kanske ikke har udøvet den dertilhørende nødvendige Virksomhed som fordem og ved andre Lejligheder --- det var 1842 i Lausanne i Sveitz at jeg for første gang indtraade i en Arbejderforening og siden den tid har jeg ofte haft Leilighed for at understøtte vores Sag bringe noget i Gang - o.s.v. - Og jeg har altid fundet nogen om det ogsaa kun var faa (en, to i Begyndelsen) hvortil jeg kunde slutte mig. Men jeg ved ikke hvad der er Skyld deri her - Jeg seer mig forgyves om derefter - der er vel flere som siger at de er Socialister som kalder sig saaledes - og som i Samtale ogsaa beviser det - men naa det gjælder for at ta fatt paa noget, finder jeg ingen -.«. ⁴⁷

Det er muligt, at Petersen, på baggrund af sine gennem årtiers arbejde i socialistiske foreninger vundne erfaringer, havde planer om at samle sine landsmænd i en organisation, som skulle have lignet den prækommunale tyske sektion i Paris. Men som det kan ses af det citerede brev var det danskernes sløvsind eller, som N.L. Petersen selv mente, det forhold »at vi danske ikke opfatter det sociale Spørgsmaal med den Alvor og Dybde som vi finder hos Arbejderne af andre Nationer« ⁴⁸ som stod i vejen for ethvert forsøg på at vinde landsmændene for den socialistiske bevægelse. N.L. Petersen mente, at det måske kunne hjælpe, hvis der fra København kom »en af vores beste Stridsmænd« til Paris. ^{48a} Men disse planer blev dog ikke gennemført.

Petersens aktiviteter blandt landsmændene i Paris synes i 1873 at være blevet ned-

trappet. I hvert fald kan der ikke spores snævre forbindelser mellem ham og dem, og det var nu igen de tyske socialister i Paris, han for det meste omgikkes.⁴⁹

3. »Nachrichten aus mein Heimath«

Ved siden af partiorganet Socialisten, som N.L. Petersen havde abonneret på i al fald fra januar 1872,⁵⁰ spillede O.C. Andersen, hans ven siden 1868, en vigtig rolle for hans kontakter til den danske arbejderbevægelse. Den livlige korrespondance, hvoraf dog kun den ene del, nemlig N.L. Petersens breve til O.C. Andersen, er blevet bevaret, tyder på, at Københavneren var det mellemlid N.L. Petersens kontaktpunkt til hjemlandets socialistiske bevægelse gik igennem.

Med interesse fulgte N.L. Petersen dennes vækst. Meget tilfreds registrerede han i juni 1872, at, om også Pio, Geleff og Brix var blevet arresteret, var »alt [...] opretholdt og gaar foran«, og dette kunne tages som bevis på,

»at vi Nordboer - vel sædvenlig kommer bagefter Sydboerne [...] men naar vi engang har pakket fast - da lader vi ikke saa ledt igjen slipp«. ⁵¹

N.L. Petersen mente, at grunden til den unge danske arbejderbevægelses styrke nok måtte være, at dens fundament var blevet så solidt lagt, at

»Bygningen i Fremtiden [kan] udholde et hvert Stød - saavel fra Aristokraternes, Capitalisternes, Storborgernes og Prøjsernes Side«. ⁵²

N.L. Petersen glemte desuden ikke, at underrette Becker i Geneve om den danske arbejderbevægelses fremskridt:

»Ich habe diese Tage Nachrichten aus mein Heimath, aus dem Lande Dänemark erhalten - dorten geht Alles vorwärts [...] - Social Demokraten ein täglich erscheinendes Blatt zählt 3000 Abonenten - so dass die Unkosten gedeckt sind und noch ein kleiner Überschuss übrig bleibt.« ⁵⁵

skrev han december 1874 til den gamle ven.

Det positive syn på den danske arbejderbevægelse, forhindrede dog ikke N.L. Petersen i at bedømme dens politiske perspektiver meget nøjternt og med sans for realiteterne, hvilket tydeligst kommer til udtryk i et af de få breve til O.C. Andersen, hvori han prøvede at vejlede vennen med gode råd om den politik, som efter hans mening skulle føres af hjemlandets socialistiske bevægelse. Denne måtte under ingen omstændigheder indgå koalitioner med Venstre, thi, mente N.L. Petersen i brevet fra 1874.

»vel haaber de danske Socialister at naar Venstremanden kommer til Magten - vil det gaa dem noget bedre - Gud give det, men Fanden skal tage mig naar jeg tror det [...] Naar vi ikke som et selvstændigt Parti kan optræde paa den politiske Skueplads, var det bedre at vi med mer Forsigtighed gik til Værks - heller bedrere holdt os ganske Tilbage«. ⁵⁶

Det var nemlig ifølge N.L. Petersen vigtigere først at sørge for en stærk og kampdygtig organisation, før man, med al magt og i koalition med Venstre forsøgte at komme ind i rigsdagen. Det sidstnævnte diskuteredes den gang livligt i partiorganet. ⁵⁷

Var der først en gang blevet grundlagt en stærk socialistisk organisation så

kunne man, mente N. L. Petersen, på denne baggrund for alvor prøve at få rigsdagsmandater:

»Er vi engang først kommet så vidt som de tyske socialister, saaledes organiseret ja vel da kan vi i det mindste gjøre et Forsøg i hvorvel det vel ikke ændre noget i vors Afhængighed af Capitalmagten - ligeledes for de tyske Socialister om de endogsaa faa et Duzin Socialister ind i Rigsdagen -«. ⁵⁸

Heraf kan det ses, at N.L. Petersen ikke så noget mål for den socialistiske bevægelse i den parlamentariske virksomhed, men, som han selv definerede det, kun et middel til at styrke arbejdernes selvtillid, d.v.s. at vække deres klassebevidsthed. At dette var meget vigtigt nægtede han ikke:

»denne vækkelse maa jo forangaa et Parti - som haaber, troer - ja som Fremtiden tilhører«. ⁵⁹

Selvom denne definition af det parlamentariske spils betydning for den socialistiske arbejderbevægelse vel nok ikke kan betegnes som »marxistisk«, så tydeliggør den alligevel, at N.L. Petersen havde fjernet sig fra Lassalleanismen og at han tenderede til Marx-tilhængernes opfattelse. ⁶⁰

III

I juli 1873 forlod N.L. Petersen Paris for i nogle måneder at slå sig ned i nærheden af Joh. Ph. Becker i Genève. ⁶¹ Her meldte han sig straks ind i den tyske arbejderforening, som også havde nogle danske medlemmer. Selv om disse det meste af tiden var fraværende, håbede N.L. Petersen dog snart at kunne »faa Kløv paa dem«. ⁶² Under en lille udflugt til Vivis og Lausanne kunne han genopfriske gamle bekendtskaber: han mødte der nemlig »et par gamle Landsmænd [...] et par af dem var i Fordums tider ivrige Communister, men alderen har gjort dem til Invalider«. ⁶³

Som det kan ses kunne Petersen ikke lade være med at gøre noget for arbejderbevægelsen; den var blevet til hans livsindhold. Rejsen til Geneve synes at have været optakten til at N.L. Petersen, som nu var over 60 år gammel, igen gik »på valsen«: allerede i september i samme år tog han tilbage til Paris, ⁶⁴ som han atter forlod i juli 1874 for at bo og arbejde i Charleville, en lille provinsby i Ardennerne. ⁶⁵ Men det havde ikke været rejselysten som havde fået N.L. Petersen til at vende ryggen til den franske hovedstad; grunden var simpelthen, at han havde haft svært ved at få arbejde, siden han var kommet hjem fra Geneve, i nogle måneder havde han endog været helt uden beskæftigelse. ⁶⁶

Men selvom han var så heldig at få godt og vellønnet arbejde i Charleville, var den lille by ikke efter hans smag. Den kedede ham, han savnede adspredelse og læste derfor »som en Hermite«. ⁶⁷ Det værste var nok, at der i byen ikke kunne fås andet en »Dün Bier - kein Wein« (»kun tynd øl - ingen vin«), og at beværgningerne oven i købet blev lukket hver aften kl. 22. ⁶⁸ Det er igen typisk for N.L. Petersen, at han ikke forsømte at bede O.C. Andersen om at sende det danske partiorgan til sit nye opholdssted. ⁶⁹ Åbenbart kunne han ikke leve, uden at følge med i den danske socialismes udvikling.

1. Bruxelles og København

Mens han boede i Charleville besluttede N.L. Petersen sig til at besøge sit hjemland. Rejsen skulle foregå engang i foråret 1875, men, skrev han til O.C. Andersen, ingen skulle forvente noget stort af ham når han kom til København,

»at jeg da kommer med fulde seigl - nei [...] som det sømmer sig en gammel Matros - vil jeg ganske gemütlig drikke min S<ch>oppen - og see til og glæde mig derover hvorledes de unge Sögaester tumler sig om paa Verdenshavet«^{69a}

Rejsen blev påbegyndt en gang mellem december 1874 og marts 1875, den nøjagtige dato kendes ikke. I marts 1875 kom N.L. Petersen til Bruxelles. Oprindeligt havde han med det samme villet rejse videre til København, men da han havde fået at vide, at vejret i Danmark var meget uvenligt, besluttede han sig til først at gøre ophold i den belgiske hovedstad.⁷⁰

Byen var ham ikke ukendt: han havde været her både i 1848 og 1859; den ene gang blev han involveret i den belgiske revolution, som så ham sammen med Marx, Engels og Moses Hess »mit samt belgischen Grössen« (samt belgiske storheder«), den anden gang reorganiserede han en arbejderforening.⁷¹

Lige efter ankomsten stiftede N.L. Petersen bekendtskab med det belgiske politi, som kaldte ham til et forhør. Om dette stod i sammenhæng med hans tidligere ophold i Bruxelles eller om det blot var en rutinesag vides ikke. Om forhøret skrev Petersen til Becker, at det ikke blev til noget ubehageligt, fordi han havde

»meine Papiere wie es jedem Handwerksburschen geziemt der um sein Brot zu verdienen bald da bald dort arbeitet - in der grössten Ordnung weshalb mir auch bei zweimalige Einladung bedeutet wurde ich könnte bleiben, es wäre nichts -«.⁷²

At N. L. Petersen også i Bruxelles kendte ligesindede kan vel tages som en selvfølge. Der var for det første den belgiske socialist og tidligere Proudhon-tilhænger César de Paepe, en af den »Første Internationales« store skikkelser,⁷³ som N.L. Petersen muligvis siden 1848 havde været bekendt med; af den tyske arbejderforening i Bruxelles kendte N.L. Petersen medlemmerne Schott og Rothmeier;⁷⁴ så var der den unge tyske billedhugger Paul Kersten, en af det tyske politi eftersøgt lassalleaner, som på N.L. Petersens anbefaling rejste til Paris hvor han plejede danskerens døende ven Moses Hess;⁷⁵ slutteligt mødte Petersen i den tyske arbejderforening en tysk bogtrykker ved navn David Zeh. Det bemærkelsesværdige ved denne mand var, at han påstod at kende Louis Pio, som han havde mødt i 1872 i Geneve under den daværende »stormesters« besøg hos Becker.⁷⁶ Dette ville den mistroiske N.L. Petersen dog først have bekræftet fra Beckers side; han synes ikke at have været særlig begejstret for Zeh, fordi denne måske har været ham »ein wenig zu geschwätzig« (»en smule for snakkesalig«) og bad Becker i et brev om nærmere oplysninger.⁷⁷

Grunden til N.L. Petersens mistroiske holdning var nok, at det af og til lykkedes for myndighederne at indsmugle politistikkere og andre »agents provocateurs« i arbejderforeningerne, hvad danskeren for ikke længe siden selv havde kunnet opleve.⁷⁸

På forespørgslen må Becker have svaret, at Zeh talte sandt, idet N.L. Petersen

siden da ikke havde noget imod ham.⁷⁹ Også under opholdet i Bruxelles stod N.L. Petersen i forbindelse med København. Allerede i de første apriildage fik han at vide, at de tre fængslede socialistføreres løsladelse snart kunne forventes. Derom skrev han til Becker:

»Durch eine Brief den ich vor 14 Tage aus Copenhagen erhielt wurde mir schon gemeldet dass es so gut wie gewiss ist dass sie frei gelassen werden (wahrscheinlich wenn ich nicht irre fälltte in diese Zeit des Königs Geburtstag) - Man war ja halb genothigt sie frei zu lassen - den man fürchtete wahrscheinlich durch längere Haft namentlich Pio könnte in Gefängniss sterben - Ja [...] in mein Vaterland ist man doch nicht ganz und gar russisch - noch und doch besitzt doch unser liebe Regierung ein bisschen *Humanität* freilich sind Sie während diese drei Jahren, so ungefähr wie gemeine Verbrecher - im zuchthaus be<h>andelt [...]«.⁸⁰

Den 5. juni skrev N.L. Petersen til Becker, at han om to dage ville rejse til København,⁸¹ hvortil han efter en sejlur af mere end tre døgn's varighed ankom d. 10. juni med dampskibet 'Danmark'.⁸² I København opholdt N. L. Petersen sig kun i tre dage, hvor han boede hos vennen O.C. Andersen.⁸³ Derefter tog han til Frederiksberg for i fire uger at logere hos sin familie,⁸⁴ hvorefter han igen rejste til København. Omkring d. 10. auust rejste han atter tilbage til Paris.⁸⁵

I København var der lige blevet holdt grundlovsfest. N.L. Petersen som havde kunnet høre og læse om den,⁸⁶ syntes, at den havde været så bemærkelsesværdig, at han skrev en længere beretning om den til Paepe i Bruxelles, som så skulle prøve at få den optaget i et belgisk arbejderblad.⁸⁷

For første gang, skrev N.L. Petersen i denne beretning, var grundlovsfesten, som ellers

»seid 1848 unter Leitung der Hervorragenden Classen jährlich stattgefunden hatte und wobei der Arbeiterstand nur als Schafherde figurirte [...]«,

blevet afholdt nærmest som en ren arbejderfest:

»Unsere Partei [...] hatte Einladungen nach die Provinzstädte ergehn lassen an den verschiedenen Gewerks<ch>aftvereine, Gesangvereine ppp in der Hauptstadt - und wohl mancher Arbeiterverein - der unter dem bescheidenen Titel als Krankenverein Consum Verein und der gleichen es lieber vorgezogen hätte in bescheidene Entfernung und ohne öffentliche Theilnahme, die Sache mit anzusehen oder mitzumachen - wurde vom Strome gleichsam mit fortgerissen«⁸⁸.

Desuden skrev N.L. Petersen til de Paepe, at grundlovsfesten havde været en storstilet demonstration for de løsladte arbejderførere.⁸⁹ Under det kun tre dage varende ophold i København lærte N.L. Petersen også nogle af de fremtrædende danske socialister at kende.⁹⁰

Det kan antages, at han ved denne lejlighed også fik omtalt sin egen fortid som en af den europæiske socialismes pionerer, fordi nemlig Social-Demokraten fra den 17. juni 1875, altså lige efter at han havde tilbragt de tre dage i København, for første gang overhovedet nævnte ham.⁹¹

Senere fik N.L. Petersen også lejlighed til at hilse på Louis Pio, som han mødte på det landsted, som socialistføreren, der var hårdt medtaget af fængselsopholdet,

havde trukket sig foreløbigt tilbage til. N.L. Petersen havde fået æren af at overrække Pio en lille pjece, de danske socialister havde tilegnet deres fører, desuden skulle han hilse Pio fra David Zeh.⁹²

Opholdet hos familien i Frederiksborg viste sig at være meget behageligt for Petersen; selv mente han, at han der levede »som den værste Storbürger«. ⁹³ Han diskuterede med byens fattiglemmer og i mangel af meningsfæller med republikansk indstillede venstretilhængere. Forgæves forsøgte han desuden at komme i brevkontakt med Harald Brix.⁹⁴

I begyndelsen af august 1875 kom han tilbage til København, hvor han igen fik logi hos O.C. Andersen.⁹⁵ Som han meddelte de Paepe ville han bruge tiden til »vieles zu erfahren und Bekantschaften zu machen mit den dortigen Gesinnungsgegnossen« (»at få meget at vide og at gøre bekendtskab med meningsfællerne der«).⁹⁶ Pio var i mellemtiden kommet tilbage fra en rejse til udlandet,⁹⁷ således at N.L. Petersen vel nu havde rig lejlighed til at tale med ham. Det må have været under dette andet besøg i København de af N.L. Petersen i tillægget nævnte samtaler har fundet sted.

2. 1875 - 1877

Efter tilbagekomsten til Paris beskrev N.L. Petersen i et brev til Becker sine indtryk af den danske arbejderbevægelse; disse var i det hele taget positive, omend tilbageholdende. Overfor Becker beskrev han den danske socialisme som langsomt men permanent fremadgående; dens styrke lå i enkelte personers ihærdige arbejde. Nogle socialister var ifølge N.L. Petersen ægte »Wühlhubers« (»rumle-Olsener«, d.v.s. agitatorer), som de tyske fra 1830 og 1848 slet ikke kunne måle sig med.⁹⁸ Men i intet af de breve, i hvilke N.L. Petersen efter besøget i København beskrev hjemlandets socialistiske bevægelse nævnes Louis Pio (med undtagelse af brevet til de Paepe). Om dette hænger sammen med en vis skepsis over for denne mand vides ikke med sikkerhed, men kan på baggrund af brevet til O.C. Andersen om Louis Pios og Geleffs flugt til Amerika formodes (se tillæg).

Både positivt og skeptisk skildrede N. L. Petersen den danske arbejderbevægelse til de Paepe; til denne skrev han:

»[...] ich muss gestehn es marchirt gut, ich könte bald sagen sehr gut [...] wiewohl auch dort [...] allerlei Kleine Persönlichkeiten und Fehler vorkommen.«⁹⁹

Af hvilken art disse stridigheder var giver N.L. Petersen dog ingen oplysninger om.

I tidsrummet mellem besøget i København i 1875 og socialistførerens flugt til Amerika prøvede N.L. Petersen flere gange at komme i kontakt med Louis Pio. Som det fremgår af hans breve til O.C. Andersen¹⁰⁰ skrev han til Pio og sendte ham også tit socialistiske tidsskrifter. Det sidste betød for den gamle håndværker sikkert et finansielt offer, men han fik »sjældent et svar« (tillæg). For den danske arbejderbevægelse virkede N.L. Petersen forsat så godt som han kunne. Således skaffede han Social-Demokraten en del abonnenter blandt danskerne i Paris,¹⁰¹ og til socialdemokratiets julebazar i 1876 sendte han et udvalg pelse, som han som buntmager jo havde lettere adgang til.¹⁰²

Efterretningerne om at Brix igen var blevet idømt en lang fængselstraf, havde han læst »med skamrøde som dansker«. Dermed var Danmark kommet på lige fod med autoritært regerede lande som Tyskland og Rusland.¹⁰³ Det største personlige offer, N.L. Petersen bragte den danske arbejderbevægelse, var et bidrag på 100 Francs til foreningshuset i København. Da Pio i 1875, efter at han var blevet løsladt fra fængslet, for alvor fik gang i byggesagen, sendte N.L. Petersen dette for ham store beløb til København, hvor det blev omsat til aktier à 10 kroner. Under sit sidste ophold i København, kort før sin død, mindedes N.L. Petersen dette i et brev til en ven i Geneve; den nu alvorligt syge over 80-årige skrev tilbageskuende:

»War ich doch der Erste als Pio ein Aufruf ergehen liese zum Unterzeichnung für Aktien zum Bau eines Vereinshaus von Paris aus [...] für ein Hunderfranken mich zeichnete - und wie mein alter Freund <O.C. Andersen> sich ausdrückte Pio machte damit Reklame [...]«¹⁰⁴

N. L. Petersens engagement for hjemlandets arbejderbevægelse og hans vilje til at bringe ofre for den fremtræder ganske tydeligt. Den gamle internationalist prøvede at hjælpe så godt som han kunne og med de midler han havde til rådighed.

Pios og Geleffs flugt til Amerika må derfor være kommet som et chok for ham. Han havde fået at vide om dette, den danske arbejderbevægelses alvorligste brud, igennem et brev fra O. C. Andersen. Hans omgående svar til den sidstnævnte udtrykker ikke alene skuffelse og frygt for den danske arbejderbevægelses videre eksistens, men det har passagevis også karakter af en personlig afregning med Louis Pio (tillæg).

Brevet giver udtryk for, at Pios og Geleffs flugt for N. L. Petersen var noget af det mest forkastelige, arbejderførere kunne finde på. Tyskerne August Bebel og Wilhelm Liebknecht var, som han antyder det, gentagne gange blevet idømt fængselsstraffe, uden at de dog fraveg deres sag så meget som en tomme, og også N. L. Petersen havde været udsat for forfølgelse.^{104a} I hele det 19 årh. var forfølgelse nærmest uundgåeligt for fremtrædende socialister. Flugten syntes i øvrigt at have bestyrket N. L. Petersen i det noget negative indtryk af Louis Pio, som han åbenbart havde fået under samtalerne med ham 1975 i København. Det må være helt klart, at en oplyst tænkende og praktisk arbejdende socialist som den danske buntmagersvend ikke kunne have forståelse for noget som f.eks. Pios hang til religion og hans udvandringsprojekt. Særligt det sidste var jo i sig selv asocialistisk, da det bevidst gav afkald på socialismens hovedprincip, at emancipere proletariatet ved hjælp af det bestående (borgerlige) samfunds transformering (til et socialistisk). Derimod var dette et forsøg på at opbygge et nyt samfund helt fra bunden af, uden konfrontation med det bestående, d.v.s uden om klassekampen. Når så tillige pengeforholdene omkring partiorganet var i uorden,^{104b} kan det ikke undre, at N. L. Petersen med megen skepsis så på den danske arbejderbevægelses chancer for at overleve.

Efter det skelsættende år 1877 synes N. L. Petersen at have mistet interessen for den danske socialisme. I hans stadigvæk talrige breve til O. C. Andersen findes der ikke længere tegn på engagement, han spørger ikke engang om den resterende ar-

bejderbevægelses tilstand. Dette kommer tydeligt til udtryk i et brev, han i 1879 under et besøg i Danmark skrev til Becker i Geneve, hvor han selv havde boet siden april 1877¹⁰⁵. Brevet er præget af en slags ironisk distans til den danske arbejderbevægelse. Dets vigtigste passager lyder således:

»Copenhagen d 10 Juli 1879

Lieber Freund Becker!

Ich bin seid 8 Tage ungefähr ins liebe Vaterland, und seid 3 Tage in mein Geburtort [...] In Staate Dännemark geht es vor der Hand ein wenig bunt her in socialistischem Lager, nach abgehaltenen Congres, hat die Partei sich entzweit - die Minderheit wollen den Pio Cultus aufrecht halten jedoch unter keine Bedingung mit die Linke marchieren - als Verfechter des Staatsgrundgesetz - die Mehrzahl dagegen, wollen mit die Linke für das Staatsgrundgesetz - gegen die Rechte sich schlagen - jedoch von keine Pio Cultus was wissen - in Summa streiten sie sich unter einander um des Kaisers Bart - zu Belustigung der Bourgoisi - wie weiland in deutschland Eisenacher - und Lassaleaner, mit dem unterschiede - das dorten der Streit doch einen ernsthafteres Gepräge bewahrte - Jedoch hier im kleine dännemark nimt alles einen kleinlichen Karakter an - besser gesagt ein kleinlich nationalen der hiersige Socialismus wirdt ebenfalls davon berührt, so wie es mir scheint - Hätte ich nicht als vagabundirender Weltbürger mir so lange in die Fremde herumgetrieben - alles wollte mir wahrscheinlich hier besser munden - Mit Parteigenossen habe ich bis jetzt wenig verkehrt - [...]

«¹⁰⁶

IV

Ovenstående citat skal afslutte denne skitse. N.L. Petersen fremtræder i den som en af de socialister, der blev præget af fyrrernes arbejderorganisationer. Vant til det permanente politipres, og hele tiden enten helt eller halvvejs i illegaliteten, havde disse mænd ingen anden mulighed end det personlige offer, det ihærdige propaganda- og organisationsarbejde og deres ubetingede tro på socialismen, at tjene deres sag med.

Det var denne idealistiske og offervillige holdning N.L. Petersen lod den danske arbejderbevægelse komme til gode; på denne baggrund må derfor hans skuffelse over den ses.

N.L. Petersens skuffelse over den danske socialisme var dog ikke ensbetydende med at han vendte ryggen til hele den socialistiske bevægelse: efter 1877 fandt han i den tyske arbejderforening i Geneve en ny virkekreds, hvor han indtil sin død var et af de mest agtede og fremtrædende medlemmer,¹⁰⁷ selvom han ikke længere viste interesse for sit hjemlands socialistiske bevægelse.

NOTER

1. Det eneste forsøg på en Petersen-biografi er: O. Bertolt, N.L. Petersen, i: Dansk Biografisk Leksikon, bind XVIII, København 1940, pp. 237 ff.
2. Til Petersen og Weiting se: O. Brugger, Geschichte der deutschen Handwerkervereine in der Schweiz, Bern-Leipzig 1932, pp. 168 ff., 207. Derudover: se SPD's Petersen-nekrolog i: Der Sozialdemokrat, 19. VII. 1894, Beilage (»Todtenliste der Partei«). Det danske socialdemokratis Petersen-nekrolog giver flere oplysninger, se: Social-Demokraten, nr. 167, 21. årg. (19.VII.1894) (»N.L. Petersen«).
3. Aftrykt hos: H.N. Lahme, Zur Vorgeschichte der dänischen IAA-Sektion (1866-1871), dok. V, kommer i: IROSH. XIX (1974), p. 72.
4. Ibid.
5. Jvf. f.eks. J. Braunthal, Geschichte der Internationale, Band 1, Hannover 1961, pp. 154 ff.
6. Se dertil: G. Langkau, Die deutsche Sektion in Paris, i: IROSH XVII (1972), pp. 103-150.
7. Dertil: Lahme, op.cit., dok.III, og: E. Silberner, Moses Hess. Geschichte seines Lebens, Leiden 1966, pp. 534 ff.
8. Dette bevidner de mange Petersen-Becker-breve fra 60'erne i: Becker-Nachlass, IISG (Amsterdam). Om Becker: Neue Deutsche Biographie, 1. Band, Berlin 1971, pp. 717 ff.
9. Varlins brogede liv beskrives i: Dictionnaire Biographique du Mouvement Ouvrier Français, publié sous la direction de Jean Maitron (videreciteret som: DBMOF), Tome IX, Paris s.d., pp. 276-279. Om hans idéhistoriske placering f.eks.: M.M. Drachkovitch, The Revolutionary Internationals, 1864-1943, Stanford/California 1966, pp. 61f.
10. Aftrykt hos: Langkau, op.cit., dok. I, p. 138.
- 10a. The General Council of the First International (Minute books) vol. 1868-1870, Moskva-London s.d., p. 223.
11. Aftrykt hos G. Jaechh, Die Internationale, Leipzig 1904, pp. 229 f.
12. Langkau, op.cit., dok.III, p. 138.
13. Ibid., pp. 126 f. Frankel (også: Fränkel) blev Kommunens arbejdsminister: jvf. DBMOF, T.VI, pp. 91-93.
- 13a. Petersen til Becker, London. 8.XI.1870, Becker-Nachlass (IISG), D II 595. De her benyttede breves originaler befinder sig, såvidt der drejer sig om Petersens breve til Becker, i IISG's Becker-Nachlass, hvorimod Petersens breve til O.C. Andersen befinder sig blandt dennes efterladte papirer på ABA (København). Andre opbevaringssteder betegnes med navns nævnelse. Petersens undertiden svært læselige breve citeres så vidt muligt i overensstemmelse med originalen, det samme gælder tegnsætningen. [...] betegner udeladte passager, <...> mine tilføjelser, (...) svarer til paranteser i originalen. Tysk ß skrives ss.
14. Petersen til Becker, London, 23. II. 1871, D II 596.
15. Jvf. Petersen til Becker, Paris, 14.I.1872, D II 597.
16. Jvf. Silberner, op.cit., pp. 624 ff.
17. Jvf. DBMOF, T,IV, pp. 167, og: E.Siklos-Vincze, Ungarn in der Kommune von Paris und die Rückwirkung der Pariser Ereignisse auf Ungarn, i: AISG XI (1971), pp. 450 f, 456 f og passim.
18. Langkau, op.cit., pp. 102, note 2, 134.
19. Bachruch til Marx, Paris, 16.VIII.1871, Marx-Engels-Nachlass (IISG), D 94 (fotokopi).
20. Nr. 1, 2. årg (6.I.1872).
21. Socialisten, nr. 21, 1. årg. (6.XII.1871) (»Til vore Medlemmer«).
22. Ibid., og nr. 23, 1. årg. (16. XII.1871) (»Presse Fonden«).
23. I ugebladet Soc.' udenrigspolitiske del »Situationen« kom korrespondancerne i den følgende rækkefølge: nr.8, 2.årg. (24.II.1872), nr.9, 2.årg. (2.III.1872), nr.11, 2.årg. (»Marts 1872«). I dagbladet Soc. står de under »Korrespondancer til 'Socialisten'« i: nr.10, 1.årg. (12.IV.1872), nr.15, 1.årg. (18.IV.1872), nr. 20, 1.årg. (24.IV.1872).
24. Ibid., 12.IV.1872.
25. Ibid., 24.II.1872.

26. Jvf. f.eks. Testut, Association Internationale des Travailleurs, Lyon 1870, p. 57: »On commence toujours par faire en société de prévoyance, de crédit ou autres les corporations dont on recherche les adhésions [...]«. Jvf. også *ibid.*, p. 249.
27. I anledning af Pios besøg i Leipzig i 1872 skrev Wilhelm Liebknecht til Engels: »Vorgestern war Pio [...] hier, - er kam von Genf [...] Zum Glück zwang ihn seine mangelnde Kenntnis des Französischen wesentlich mit Becker und den deutschen Internationalen zu verkehren, som dass er von Bakunistischen Anfechtungen frei blieb«. Oversættelse: »I forgårs var Pio [...] her, - han kom fra Geneve [...] Heldigvis tvang hans mangelfulde kendskab til det franske ham til for det meste at omgås Becker og de tyske internationalister, således at han blev fri for bakunistiske anfægtelser«. Georg Eckert (ed.), Wilhelm Liebknecht. Briefwechsel mit deutschen Sozialdemokraten, Band I, 1862-1878 (videreciteret: Liebknecht, BW) Assen 1973, p. 409, note 3.
28. Langkau, *op.cit.*, p. 137.
29. Braunthal, *op.cit.*, pp. 167 ff.
30. Soc., 24.II.1872; *ibid.*, 2.III.1872, og 12.IV.1872 og 18.IV.1872
31. Jvf. det anførte brev fra Bachruch til Marx (note 19), og: Bachruch til Marx, Paris, 3.IX.1871, *ibid.*
32. Om tiden før Kommunen jvf. Langkau, *op.cit.*, dok.I, p. 138, om tiden derefter *ibid.*, dok.XII, p. 150.
33. Petersen til Jørgensen, Paris, 19.V.1872, O.C. Andersens efterladte papirer.
34. Jvf. Soc., nr. 23, 1.årg. (15.IV.1872), Og *ibid.*, nr. 34, 1.årg. (9.VII.1872).
35. Petersen til O. C. Andersen, Paris, 15.IV.1872.
36. Soc., nr.2.74, 1.årg. (25.XII.1872) (»Korrespondance til 'Socialisten'«).
37. Petersen til O.C. Andersen, Paris, 4.XII.1872.
38. Petersen til Becker, Charleville, 13.VII.1874, D II 602. Oversættelse: »Bacheruch (!) [...] har for længst lagt socialismen på hylden [...] i lang tid ikke kommet sammen med os-«.
39. Ang. Hirsch jvf. Liebknecht, BW, p. XXX. *Ibid.*, p. 458 f. Desuden: Silberner, *op.cit.* pp. 632, 634 f og *passim*, og: W. Tschubinski, Wilhelm Liebknecht. Eine Biographie, Berlin 1973, *passim*.
40. F.eks. nr.145, 2.årg. (27.VI.1873); *ibid.*, nr. 161, 2.årg. (16.VII.1873).
41. Petersen til Soc.'s redaktion, Paris, 25. VII. (VI?) 1873, O.C. Andersens efterladte papirer.
42. Petersen til O.C. Andersen, Paris, 1. ?.1873.
43. Petersen til O.C. Andersen, Paris, 20.VI.1872; jvf. også brevet til Jørgensen, note 33, og Petersen til Andersen, Paris, 15.IV.1872.
44. Se note 43, første brev. Soc., nr.5, 1.årg. (6.VII.1872) kvitterer: »L.P., Paris. De 40 Frcs. til Murerens Strejke er nu efter fhv. Kredsformand *Mundbergs* Løsladelse rigtig modtagne«.
45. Se note 43, første brev.
46. Den »Skandinaviske Klub« beskrives også af »Byarbejderen« (W.Lund) i: O.Bertolt (ed.), Tre danske arbejderes Livserindringer, København 1925, p. 164. »Byarbejderen« besøgte klubben i 1883.
- 46a. Petersen til O.C. Andersen, Paris, 4.XII.1872.
47. Petersen til O.C. Andersen, Paris, »8.XII.1872.
48. *Ibid.*
- 48a. *Ibid.*
49. Bl. disse: Victor Schily (se: Liebknecht, BW, pp. 450, 458 f; Silberner, *op.cit.*, p. 643 og *passim*; Langkau, *op.cit.*, p. 105), Hirsch (se note 39), og selvfølgelig Moses Hess (Silberner, *op.cit.* pp. 634, 637).
50. Petersen til O. C. Andersen, Paris, 15.IV.1872.
51. Petersen til O.C. Andersen, Paris, 20.VI.1872.
52. Petersen til O.C. Andersen, Paris, 28.XII.1872.
53. Petersen til O.C. Andersen, Genf, 2. VII. 1873.
54. Jvf. f. nr.76, 2.årg. (30.III.1873) (»Vore Føreres Dom«).

55. Petersen til Becker, Charleville, 13. XII.1874, D II 604. Oversættelse: »Jeg har i disse dage modtaget efterretninger fra min hjemstavn, fra landet Danmark - der går alt fremad. - Social Demokraten et dagligt udkommende blad tæller 3000 abonnenter - således at omkostningerne er dækket og der endog bliver et lille overskud.«
56. Petersen til O.C. Andersen, Paris, 3.I.1874.
57. Jvf. Soc., nr. 224, 2.årg. (21.X.1873), som bringer nogle venstremænds opråb til det kommende folketingsvalg. Diskussionen dertil ibd., nr.286, 2.årg., (9.XII.1873) (»Findes der ingen Socialister i Danmark?«), og ibid., nr. 292, 2. årg. (16.XII.1873) (»Højre' og 'Venstre' contra Socialisterne«).
58. Se note 56.
59. Ibd.
60. Jvf. Hirsch til Liebknecht (27.II.1873): »Petersen [...] ist nun ganz auf unserer Seite«. Oversættelse: »Petersen [...] er nu helt på vores side«. Liebknecht, BW, p. 450, note 3.
61. Petersen til O.C. Andersen, Genf, 2.VII.1873.
62. Ibd.
63. Ibd. Denne interessante bemærkning fortjener nærmere efterforskning.
64. Petersen til Becker, Paris, 24.IX.1873, D II 600.
65. Petersen til O.C. Andersen, Paris, 3.VII.1874.
66. Petersen til Becker, Charleville, 13.VII.1874, D II 602.
67. Petersen til O.C. Andersen, Charleville, 6.XII.1874.
68. Se note 66.
69. Petersen til O.C. Andersen, Charleville, 19.VII.1874.
- 69a. Petersen til O.C. Andersen, 6.XII.1874.
70. Petersen til Becker, Brüssel, 15.III.1875, D II 617. Brevet må være blevet forkert arkiveret, da reposituren svarer til årene 1878 f. Det kan skyldes, at det meget utydelige årstal kan læses som »1879«. Den korrekte datering fremgår dog af brevet indhold.
71. Ibd.
72. Petersen til Becker, Brüssel, 18.V.1875, D II 607. Oversættelse: »mine papire i den største orden, som det sømmer sig for enhver håndværkersvend, der for at tjene til sit brød, arbejder snart her snart der, hvorfor det også blev betydet mig ved anden tilsigelse, at jeg kunne blive, det var ingenting.«
73. Jvf. f.eks. Braunthal, op.cit., passim.
74. Petersen til Becker, Brüssel, 5.VI.1875, D II 608.
75. Petersen til Becker, Brüssel, 18.IV.1875, D II 606. Se også: Silberner op.cit., pp. 644f og passim.
76. Se note 74.
77. Ibd.
78. Liebknecht, BW, 469.
79. Se note 74.
80. Se note 75 (brevet).
81. Petersen til Becker, Brüssel, 5.VI.1875, D II 608.
82. Dateringen o.s.v. fremgår af: Petersen til de Paepe, Frederiksborg, 21.VI.1875, N.L. Petersens efterladte papirer, ABA.
83. Ibd.
84. Ibd.
85. Jvf. Petersen til Becker, Paris, 25.VIII.1875, D II 609.
86. Jvf. note 82.
87. Ibd.
88. Ibd.
89. Ibd.
90. Ibd.
91. Se nr.136, 2.årg. (17.VI.1875) (»Proletariatet og dets Forkæmpere«).
92. Jvf. note 82.

93. Petersen til O. C. Andersen, Frederiksborg, 25.VI.1875.
94. Ibd.
95. Jvf. note 82.
96. ibd.
97. Jvf. Pio til Becker, Kopenhagen, 27.VI.1875, Becker-Nachlass D II 640. Jvf. også: Social-demokraten, nr. 184, 2.årg. (20.VII.1875) (»Nyheder«).
98. Petersen til Becker, Paris, 3.X.1875, D II 610.
99. Jvf. note 82.
100. Jvf. f.eks. Paris, 21.V.1876 og Paris, 16.I.1877.
101. Petersen til O.C. Andersen, Paris, 25.IX.1876.
102. Petersen til O.C. Andersen, Paris, 12.XI.1876; jvf. også: En bygning vi rejser, 1. bind, p. 120.
103. Jvf. note 100, andet brev.
104. Petersen til Fechner, Copenhagen, 6.VI.1894, »Kleine Korrespondenz«, IISG. Jvf. også: En Bygning ... bind 1, p. 120. Aktietegningen startede med et opråb i Social-Demokraten, nr. 233, 2.årg. (8.X.1875) (»Indbydelse til Aktietegning«).
- 104a. Dette bevidner f.eks. Wermuth-Stiebers politihåndbog »Die Communisten-Verschwörung des neunzehnten Jahrhunderts.« 2. Theil, Berlin 1854, hvori Petersen figurerer som nr. 486 af de eftersøgte.
- 104b. Se dertil f.eks. En bygning ..., Bind 1, p. 94 f.
105. Jvf. Petersen til Andersen, Genf, 11.IV.1877.
106. D II 618. Oversættelse: »Kære ven Becker! Jeg har været ca. 8 dage i det kære fædreland og ca. 3 dage i min fødeby [...] I staten Danmark går det for øjeblikket en smule broget til i den socialistiske lejr. Efter den afholdte kongres har partiet delt sig i to - minoriteten vil opretholde Pio-kulten, men under ingen omstændigheder marchere med Venstre - som statsgrundlovens forfægter. Flertallet derimod vil med Venstre for statsgrundloven kæmpe mod Højre, men vil dog ikke vide noget af Pio-kulten - summa summarum strider de indbyrdes om kejserens skæg - til bourgeoisiets forlystelse - som i fordums tid i Tyskland Eisenacherne og lassalleanerne, med den forskel at striden der dog bevarede et alvorligere præg, men her i det lille Danmark antager alt en smålig karakter, rettere sagt en smålig national. Den herværende socialisme bliver ligeledes berørt synes det mig. Havde jeg ikke drevet så meget omkring i det fremmede som vagabonderende verdensborger - ville alt sandsynligvis smage mig bedre her. Med partikammerater har jeg indtil nu haft liden kontakt [...]« Til de i brevet nævnte fundamentale stridigheder se referaterne om Købmagergade - kongressen i Socialdemokraten, nr.152. 4.årg. (6.VII.1877), nr. 153, s.å. (7.VII.1877), nr. 154. s.å. (8.VII.1877) (»Den danske almindelige Arbejderkongres«).
107. Se dertil SPD's og det danske socialdemokratis Petersen nekrologer, note 2.

TILLÆG

Niels Lorents Petersen til O.C. Andersen

Paris d. 27. Mars 1877

Kjære Ven!

Jeg har erholdet i dag det korte Brev, og om jeg endogsaa ikke havde erholdt det, vilde jeg dog alligevel, været lige saa klog - det synes mig af Indholdet af Brevet at slutte om ihvorvel du er en oprigtigt og trofast Socialist - du dog i Henseende af den praktiske deeltagelse i Bevægelsen, har været dig noget fjernet - ellers havde du ja dog straks kunde skrive mig noget bestemtere - - du vil erindre dig at du i et Brev skriv til mig - At Pios Stilling ikke var mere holdbar - og at han selv tilgav - at i det hoieste i tre Aar, en kan holde ud -- saa som trendt lyd det ---

Jeg svarede dig derpaa naar Pios Stilling i Hjemmet ikke mere er holdbar bliver han eller ikke i Hjemmet o.s.v. -

Men hvorfor hans Stilling var bliven saaledes derom skriv du ikke - kun nogenlunde pegede du hen paa de finansielle Forhold - namentlig i Hensyn til Bladet og Trykkeriet --

Sandsynligt er Pengeforholdene saaledes i Udorden i det socialistiske Parti i Danmark at ingen derid ved rede - og muligt at det ikke staar tilbage, for nogen i de nyeste Tider forefaldne Gründer Svindel --

2. Man begyndte paa for meget, og udførte for lidet - alt skulde gaa i Hast og tilsidst voxete det en over Hovedet - og man viste ingen bedre Vei for at komme ud af Klemmen, ind til at reise til Amerika - især da Veien alt nogenlunde var banet - ihvorvel man ikke havde tänk derpaa, da Projecttet blev bekjendt gjort at være nødsaget til at blive en af de Første for at benytte det -

Hvorledes det endogsaa er - Pio og Geleff - socialistiske Bane er afsluttet i Henseende til Arbejder Bevægelsen i Hjemmet - Ligesaa vel som for Ex Liebknecht og Bebel i Betragtning til Tyskland naar de vilde løbe bort fra dette Land - Lykke paa Reisen - men de kan let blive skuffet i deres Forventninger - Amerika er ikke Danmark - og mindre som i nogen som helst Land - er det aandelige Arbeide betalt og anerkjendt der heder det for alt dygtige Arme og barkedede Näver - Denne udvandring for at grunde en Colonie i Kansas - og som kom saa ovenkulds vil meget *sandsynlig* ikke føre til nogen Resultat og naa dette er Tilfaldet, vil de som har udvandret ikke takke Pio og Geleff stort derfor - Og de vilde mugligt ønske dem tilbage til Danmark.

3. Førere af en Arbejderbevægelse i hvilken som helst i Europa, og hvis Navne er bekjend i alle lande - hvorom Tidender har berettet - som har en Virkningskreds i sel-

ve dette Land - som har opvækket den socialistiske Bevægelse der - løber eller reiser ikke bort til Amerika hverken langsom eller udforventet, og naar dog dette skeer, da Farvel di existere ikke mere for os -- som sagt Lykke paa Reisen!!!! - Men Hvad Hovedspørgsmaalet bliver for alt er dette - Vil den socialistiske Bevægelse i Hjemmet gaa sin Gang fort - eller er den stanset eller ødelagt for det at disse to Mænd er reist til Amerika vil vi haabe det første - det vilde være bedrøveligt naar det siste skulde blive Tilfældet - dette vilde være et Bevis paa hvorliden Rod Arbejderbevægelsen indtil - nu har fæstet i Danmark - og jeg maa sige jeg tror tildeles noget saadant - Man støtter sig for meget paa enkelte Personer, saa at Mængden af Arbejderstanden udviklede ikke nok selvstændighed - Vi er nu engang disse søvnige Jensener og som maa tages i Sleptøget af andre Nationer, og dermed har vi dog den Indbilding hvad Fandens Karle vi er - Jeg, for at bemærke da det passer til Sagen har skrevet forskjelige breve til Pio sjælden.

4. et Svar - Jeg var ofte den modsætte Mening som ham - at nævne: Religionen og Udvandringen - jeg tror at Pio yndete ikke gerne Modsigelser -- I min første Samtale med ham i Hjemmet kort efter Udladelsen af Fængselt - kom hans religiøse eller overjordiske Fantasier til Synen - han mente nemlig Menneskene fölte undertiden Længsel efter at beskæftige dem - med det Overjordiske med Aande verden saa omtrent forstod jeg dette som egentlig for mig som materiel-praktisk Socialist var udforstaaligt - Jeg var den modsætte Mening - og det er jo sildigere ogsaa vist sig - thid han har erklæret naa han skulde vælge en Religion synes han om Katholicismen bedre end om Protestantismen og hans sidste Tale som tildels var rettet imod Fritænkerne vidner om at han ikke tror *frie* - Synderlig nok har en tysk Meningsfælle*. Literat som opholder sig er i Paris og som spurgte mig dit og dat om Pio - og da jeg bemærkede ham om vores ovennævnte Samtale; svarede da er denne Mand ikke at stole paa - Jeg tror ikke som du at det seer ud til at Pio er - hvorfor - til vad Nytte - ? Han vil ogsaa søge en Virkningskeds i Amerika - hans Karakter er ikke til at hensove Tiden, kanske bliver han Stifter af en nye religiøse Communistisk eller socialistisk Sekte.

5. Geleff løber forhaanden med - hvad vil nu blive af Brix? - Altsaa Oppositionen har dog havd nogen Berettelse - havde hurtigere og klarere gennemskuet hurtigere og klarere gennemskuet Sagen - end du - Jeg kan ganske tænke mig ind i din Stimmung jeg hvad det heder at blive skuffet og derfor tilbringe sovnløse Natter - men dette vil ogsaa gaa forbie og du vil da paa nye fatte Haab - Men for alting gjør ikke saa store Forhaabninger og tag Menneskerne som de er og ikke som de skulde være - Jeg er nu siden 1842 med og afseet fra de første Aaringer - har jeg ikke hengivet mig til Illusioner - i Henseende til Socialismens Realisering - men den er en Sandhed, og dette er mig nok - selv om vi tobenede Pattedyr aldrig kom paa den Standpunkt som vi i vores Fantasie ofte fore maler os Frem tiden --- Dette forhaanden som Svar paa dit Brev - vil Social Demokraten udkomme som

sædvnligt? da skik mig *dem* som kan ankome her til den 7 Apriel - thid længer vil mit Ophold sandsynligt ikke vare her [...]

[...] Lev vel
altid din
Ven L. Petersen

P.S.: Et brev fra dig
naa du ved noget nøjere
hvorfor Pio og Geleff er rejst o.s.v.
mange Hilsen til din kone
og vær ikke for gnaven mod hende

og Byggesagen?

Efter originalen på ABA, O.C. Andersens efterladte papirer.

* Muligvis Carl Hirsch.

Niels Lorents Petersen und die dänische Arbeiterbewegung 1871-1877

Die vorliegende Skizze will ihr Verfasser als Teil der Vorarbeit zu einer Niels Lorents Petersen Biografie verstanden wissen. Bei dem Material, das ihr zu Grunde liegt, handelt es sich zum grössten Teil um den O. C. Andersen-Nachlass im ABA (Kopenhagen) und um Teile des Becker-Nachlasses im IISG (Amsterdam).

Der dänische Kürschner N. L. Petersen (1813-1894) war zwar nicht unbedingt ein Pionier der europäischen, speziell deutschen Arbeiterbewegung, jedoch einer, der seit Weitling immer »dabeigewesen« war. Der Arbeiterbewegung in seinem Heimatlande leistete er Geburtshilfe, indem er zuerst 1868, dann 1870, und diesmal als offizieller IAA-Gesandter, mit Gleichgesinnten in Kopenhagen Verbindung aufnahm und damit die Gründung einer dänischer Sektion vorbereiten half.

Interessant musste es deshalb sein, sein weiteres Verhältnis zur dänischen Arbeiterbewegung zu beleuchten.

Im September 1871 kam N. L. Petersen wieder nach Paris, wo verschiedene Mitglieder der ehemaligen »Deutschen Sektion« einander wiedergetroffen hatten. Ab Ende 1871/Anfang 1872 stand der Däne in permanenten Kontakt mit der sich langsam etablierenden Arbeiterbewegung in seinem Heimatlande. Er half mit finanziellen Beiträgen sowie mit Korrespondenzen aus Frankreich für das dänische Parteiorgan »Socialisten« (»Der Sozialist«), welche er entweder selbst schrieb oder für die Freunde in Paris - vermutlich Henri Bachruch und Carl Hirsch - verantwortlichzeichneten. Darüberhinaus agitierte N. L. Petersen eifrig, aber erfolglos unter seinen in Paris lebenden Landsleuten. Dem Freunde O. C. Andersen in Kopenhagen gab er in der schwierigen Zeit der Gefangenschaft von Pio, Geleff und Brix, den dänischen Arbeiterführern, politische Ratschläge; Joh. Ph. Becker, dem anderen lebenslangen Freund, schilderte er laufend das stete Wachstum der sozialistischen Bewegung des Heimatlandes.

Nach fünfjähriger Abwesenheit besuchte N. L. Petersen 1875 wieder seine Heimatstadt Kopenhagen. Vorher hatte er noch in Brüssel Station gemacht, wo er alte Freunde, darunter de Paepe, wiedersah und neue Bekanntschaften machte: u.a. lernte er bei dieser Gelegenheit den Pfälzer David Zeh kennen, welcher 1872 gelegentlich eines Aufenthaltes in Genf Louis Pio kennengelernt hatte, als dieser gerade bei Becker zu Gast war, und den landflüchtigen deutschen Sozialisten Paul Kersten, welcher kurz darauf nach Paris ging und dort N. L. Petersens alten Freund Moses Hess bis zu dessen Tode pflegte. In Kopenhagen machte N. L. Petersen die Bekanntschaft der gerade aus dem Gefängnis entlassenen drei Arbeiterführer. Pio gefiel ihm nicht sonderlich, da sich herausstellte, dass der von seinen dänischen Genossen verehrte und als Held gefeierte erste Mann der dänischen Arbeiterbewegung zu religiösen Phantastereien neigte, etwas, was der mit harter Agitations- und Organisationsarbeit grossgewordene N. L. Petersen nicht billigen konnte. Trotzdem versuchte er auch nach seiner Rückkehr nach Paris, mit Pio in Verbindung zu bleiben.

N. L. Petersens Skepsis Pio gegenüber wird am deutlichsten in dem Brief, den er an O. C. Andersen schrieb, als Pio und Geleff in Frühjahr 1877 die dänische Arbeiterbewegung im Stich liessen und, versehen mit erheblichen Geldbeträgen aus den Kassen der Polizei, nach Amerika flohen. In diesem Brief schildert N. L. Petersen seine Eindrücke von Louis Pio, erzählt von den meist vergeblichen Versuchen, mit ihm in Kontakt zu kommen und stellt ausserdem mit bemerkenswerter Schärfe die politische Tragweite dieses skandalösen Verhaltens fest. (Siehe den Anhang.) Die Flucht der dänischen Arbeiterführer nach Amerika war ein Wendepunkt in Petersens Verhältnis zur Arbeiterbewegung des Heimatlandes. Sein Interesse an ihr erlosch, wohl aus persönlicher Enttäuschung darüber, dass Pio die von ihm, Petersen, mitbegründete sozialistische Bewegung in Dänemark an den Rand des Abgrundes gebracht hatte. Die Schilderung, die N. L. Petersen bei einem erneuten Besuch in Dänemark 1879 seinem Freund Becker von den Zuständen in der dänischen Arbeiterbewegung machte, war alles andere als freundlich oder gar interessiert; in ihr kommt allerhöchstens eine Art von beissend-ironischer Distanzierung zum Ausdruck.

Hans-Norbert Lahme